

A NÉPI SZOCIOGRÁFIA NEMZETI RADIKALIZMUSA – ERDEI FERENC, FÉJA GÉZA ÉS VERES PÉTER TÁRSADALOMSZEMLÉLETÉNEK KAPCSOLÓDÁSAIRÓL –

BOGNÁR Bulcsu

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kommunikáció és Média Intézet
H-2087 Piliscsaba, Egyetem út 1.; e-mail: bognar_bulcsu@yahoo.com

Abstract: This study analyzes the group formation within the populist sociographers that expresses a national radical policy in contrary to the existing Christian-national trend. This political view is the base of a common platform among Ferenc Erdei, Géza Féja and Péter Veres. The paper examines the approach to society of this group that intends to draw the attention in their sociographic writings to the inherited new socialization of Hungarian farmers and intends to establish a new national radical policy based on the farmers. This analyze points out that these three writers also share – beyond the opposition policy and the emancipation program of farmers – the vision of a social progress building on the tradition of the farmer society. In addition, the study highlights that these three sociographers are common to place the inherited opportunities in the social progress of the farmers living in the Alföld in the middle of their concept in the contrary to the other group of populist sociographers (Gyula Illyés, Zoltán Szabó, Imre Kovács). Erdei, Féja and Veres perceives the option to renew fundamentally the dead-end Hungarian social progress by the social progress of the farmers living in the Alföld. By comparing the social approaches of these writers, we analyze to what unfounded value statements this committed national radical policy leads in the descriptions of the society.

Összefoglaló: A tanulmány a népi szociográfusok mozgalmán belüli azon csoportképződést elemzi, amely a fennálló keresztény-nemzeti kurzussal szembenálló nemzeti radikális politikát fogalmaz meg. Ez a politikai állásfoglalás teremt közös platformot Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter között. Jelen írás azon csoportosulás társadalomszemléletét vizsgálja, amely szociografikus munkásságával a magyar parasztságban benne rejlő új társadalmasodásra kívánja irányítani a figyelmet, és amely egy parasztságra alapozott nemzeti radikális politikát kíván életre hívni. Az elemzés rámutat arra, hogy a szembenállás politikáján és a parasztság társadalmi emancipálásának programján túl a paraszti társadalom hagyományain építkező társadalomfejlődés víziója is összeköti a három szerzőt. Az elemzésből az is kiderül, hogy közösséget hármójuk között ezek mellett az is megteremti, hogy a népi szociográfusok másik csoportjával (Illyés Gyulával, Szabó Zoltánnal, Kovács Imrével) szemben ők az alföldi paraszti társadalomfejlődésben benne rejlő lehetőségeket állítják társadalompolitikai elképzeléseik középpontjába. Erdei, Féja és Veres az alföldi paraszti társadalomfejlődésben egyenesen a zsákutcás magyar társadalomfejlődés alapvető

megújításának a lehetőségét is látják. A tanulmány a szerzők társadalom-felfogásának összevetésével azt elemzi, hogy ez az elkötelezett nemzeti radikális politika milyen megalapozhatatlan értéktételezésekhez vezet a társadalom leírásában.

Keywords: national radical policy, history of Hungarian Sociology, populist sociology, bourgeoisie of farmers

Kulcsszavak: nemzeti radikális politika, magyar szociológiai történet, népi szociográfia, parasztpolgárosodás, alföldi társadalomfejlődés

A népi szociográfiák nem előzmények nélküli, a harmincas évek közepére tehető „hőskorszaka”¹ pár év leforgása alatt jelentős művek² sorával hívja fel a figyelmet a paraszti társadalom válságára. Ezek az írások azonban nem csupán a keresztény-nemzeti kurzus felfogása szerint a társadalom alapjának tekintett társadalmi csoport sanyarú helyzetére irányítják a figyelmet, hanem a társadalom megreformálásának programját is megfogalmazzák. Ezek a hol jobban, hol kevésbé kidolgozott elképzelések egységesek abban, hogy mindannyian a jelenbeli helyzet tarthatatlanságára és jelentős társadalmi változások szükségességére mutatnak rá.

Az egyes szerzők megközelítései azonban már eltérnek mind társadalomszemléletükben, mind a reformok szükséges mértékének tekintetében is. Ha nem a társadalomszerkezeti elemzések színvonala,³ hanem a társadalmi reform és politikai beavatkozás kívánatosnak tartott mértéke alapján csoportosítjuk az ehhez a mozgalomhoz tartozó szerzőket, akkor két markánsabb csoportképződés rajzolódik ki. Az egyik csoportba azok a szerzők (Szabó Zoltán, Illyés Gyula, több vonatkozásban Kovács Imre is) sorolódnak, akiknek a parasztságot ábrázoló szociografikus munkássága olyan társadalmi bajokat érzékel, amely felfogásuk szerint a politikai rendszer keretein belül, határozott társadalmi reformokkal orvosolható.⁴ A másik domináns értelmezési keret a paraszti kiszolgáltatottság és válság legfőbb okának az ezeréves társadalomfejlődés sajátosságain túl a két világháború közötti keresztény-nemzeti kurzus parasztellenes politikáját tekinti. Ebből következően az ide sorolható szociográfusok a társadalom átalakításának sokkal radikálisabb programját képviselik és a rendszer politikai határain túlmutató elképzeléseket fogalmaznak meg. Jelen tanulmány azon utóbbi csoportosulást vizsgálja, amely szociografikus munkásságával a magyar parasztságban benne rejlő új társadalmasodásra kívánja irányítani a figyelmet, és amely egy parasztságra alapozott nemzeti radikális politikát kíván életre hívni.

- 1 A népi szociográfiák előzményeiről és a hőskorszak (1936–1938) jellemzőiről lásd részletesebben Némedi (1985) és Borbándi (1983) munkáját.
- 2 Erdei F.: *Futóhomok* (1937a), *Parasztok* (1938); Féja G.: *Viharsarok* ([1937]1938); Illyés Gy.: *Puszták népe* (1936); Kovács I.: *A néma forradalom* (1937); Szabó Z.: *A tardi helyzet* (1936), *Cifra nyomorúság: a Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*. (1937); Veres P.: *Az Alföld parasztsága* (1936).
- 3 Ebben a vonatkozásban kétségtelenül Erdei Ferenc és Szabó Zoltán emelkedik ki a népi szociográfusok közül. Mint látni fogjuk, a társadalomtudományos leírás hitelessége helyett sokkal inkább a politikai programok határozzák meg nagyobb súllyal a szociográfusok táborán belüli csoportképződéseket.
- 4 A népi szociográfusok ezen csoportképződéséről lásd részletesebben: Bognár 2009.

A fennálló keresztény-nemzeti kurzussal kiegyezni nem akaró, az ezzel szembenálló nemzeti radikális politika a korszakon belüli következetes képviselők teremt közös platformot Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter között. A szembenállás politikáján és a parasztság társadalmi emancipálásának programján túl a paraszti társadalom hagyományain építkező társadalomfejlődés víziója is összeköti a három szerzőt. A közösséget hármójuk között ezek mellett az is megteremti, hogy a népi szociográfusok másik csoportjával (Illyés Gyulával, Szabó Zoltánnal, Kovács Imrével) szemben ők az alföldi paraszti társadalomfejlődésben benne rejlő lehetőségeket állítják társadalompolitikai elképzeléseik középpontjába: ők azok a szerzők a népi szociográfusok között, akik az alföldi társadalomfejlődés eredményeit emelik ki a dunántúli paraszti társadalmassal szemben. Erdei, Féja és Veres az alföldi paraszti társadalomfejlődésben egyenesen a zsákutcás magyar társadalomfejlődés alapvető megújításának a lehetőségét is látják. Ez hozza magával azt a szociográfusok mozgalmán belüli erőteljesebb csoportszerveződést is, amely Féjával rövidebb ideig tartó, de Veressel hosszabb távon is működő közös elméleti és politikai platformot eredményez.

Erdei és Féja felfogásának összevetésével kezdve, mindenekelőtt a nemzeti radikális program közös képviselőkét különbözteti meg e két szociográfus elképzelését a rendszer határai által kijelölt társadalmi változást megcélzó reformszárnytól. Mindketten a keresztény-nemzeti kurzus által megjelenített világgal szembeni radikális társadalmi változásokat szeretnék. Egy olyan politika hívei, amely az új társadalmasodást a parasztság vezetésével kívánja megvalósítani. Ők azok, akik a keresztény-nemzeti kurzus „történelmi és társadalmi bűnökkel” terhelt politikáját és a megvalósult konszolidációt egyaránt elutasítják. Ahogy Féja a *Viharsarokban* megfogalmazza, az „elhibázott, eltorzított társadalmi szervezet, merev kasztkba való tagolódás, teljes gazdasági szervezetlenség” (Féja [1937]1938: 13) a jegyei ennek a magát a magyar érdekeket megjelenítőnek gondoló berendezkedésnek. Mindketten egy ezzel szembenálló, most már valójában a parasztságra alapozott társadalmi változás képviselői.⁵

Féja egész irodalmi, közéleti munkássága ebben a mezőben helyezhető el: ezt az elképzelést jeleníti meg az *Auróra*, majd a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette *Előőrs*, illetve a *Szabadság* című hetilapnál. Ez teszi a húszas évek elején Szabó Dezső tanítványává, és Szabó nemzeti radikalizmusa (Szabó 1991, 2003) viszi a *Bartha Miklós Társaságba*, majd ez ösztönzi arra, hogy a falukutatás mozgalmának egyik első elindítója legyen. Erdeivel együtt ott találjuk a *Válasz* folyóirat rendszeres publikálói között, és természetesen mindketten ott ülnek a népi írók Centrál kávéházi törzsasztalánál. Ez mellett egyaránt képviselik azt a nemzedéki ellenállást is, amely a harmincas évek ifjainak radikális változást akaró politikáját a fennálló rezsimmel kiegyező, megelőző generációkkal szembeállítja.⁶

Ebben az erős Szabó Dezső-i hatásokat mutató felfogásában (éppen a közös elméleti kiindulás miatt is) Erdeivel sok párhuzamot mutató fėjai megközelítésnek legsike-

5 „A mai Magyarország reformja csak egyetlen úton képzelhető el, úgy, hogy szabad utat engedünk az alulról induló terveknek és szándékoknak. A népnek számarányához mért megfelelő szerepet kellene biztosítanunk a községi képviselőtestülettől a parlamentig.” (Féja [1937]1938: 259) Ezt a felfogást képviseli Erdei Ferenc is már az első makói szociográfiák (1932, 1934) időszakától kezdve és ezt fejt ki a népi szociográfiák korszakában keletkezett, *A szabadság politikája* (1978) című írásában is.

6 A népi szociográfusok mozgalmának nemzedéki vonatkozásairól lásd részletesebben: Bognár 2008a, 2009.

rültebb összefoglalója lesz a népi szociográfia mozgalmának egyik leghatásosabb munkája, az alsó Tisza vidék földjét és népét bemutató *Viharsarok* (Féja [1937]1938) című írás. Már a szöveg felütése is ugyanarról az elköteleződésről tudósít, amely Erdeinek az alföldi tanyás mezővárosokról érkező munkáiban (Erdei 1932, 1934, 1935a, 1935b, 1936) is megfogalmazódik: Féja is azonosítja magát a vizsgált térség parasztságának életvilágával, magatartásával. Ez a szerzőt és a parasztságot összekötő habitus a fennálló keresztény-nemzeti kurzusnak, a kapitalista társadalmi rendnek az elutasítását és a forradalmi parasztsággal való sorsközösség vállalását jelenti. A *Viharsarok* az a vidék Féja szerint, „ahol az elmék és a szívek sohasem tudtak belenyugodni a meglévőbe, a megvalósult Magyarországra. Ez a nép mindig készen volt a fölkelésre, hogy újra kezdje életét, mely ezer év óta dermedten állt kísérletek és gyorsan elbukó országos szándékok tüzeiben és ködében. Ha egy-egy szikra arra repült, Tiszántúl mindjárt kigyúlt s égett gyönyörűen, mintha tudott volna egy külön, emberibb magyar életről és egy-kettőre csapatokat állított az úri magyarság, később pedig a feudális-kapitalista hatalmasságok ellen. Nem volt nehéz önmagamra ismernem ebben a népben” (Féja [1937]1938: 5). Itt is megfogalmazódik – miként Kovács Imrénél (1937) és Erdeinél (1938, 1939) is – az ezeréves társadalomfejlődésnek a magyar parasztságtól idegen tartalmainak elutasítása, és egy a parasztságra alapozott, igazi „magyar forradalom” végrehajtásának igénye. Féja hangsúlyozza előrs szerepét, a dolgok valódi tartalmát látó népvézérnek a perspektíváját, aki képes a döntő társadalmi változást véghez vitélére.⁷ Ez a beállítódás mutatkozik meg Erdei magatartásában, Ady és Lenin iránti elkötelezettségében (Erdei 1974) is felszínre kerülő önképében is. Mindketten azt a felfogást képviselik, hogy a döntő társadalmi fordulatot a „szellem független és hősi csapatával” (Féja [1937]1938: 262) lehet elérni.

Féja, a fennálló társadalmi viszonyok ezen radikális elutasításából következően (Erdeihez hasonlóan), felkutatja a kurzussal szembenálló mindazokat a szövetségeseiket, akik tevékenysége egy radikálisan új társadalmi berendezkedés alapjául szolgálhat. Ez a megközelítés vezeti el őt is egy új „történelmi-társadalomtudományi gondolkodás” megalapozásához, amely a „lefolyt húsz esztendő mérgei ellen” (Féja [1937]1938: 8) valós társadalomismerethez vezet. Ez a nyilvánvalóan Szabó Dezső-i kiindulás (1991: 80–118, 149–206, 2003: 362–383, 417–480, 487–505, 510–513, 579–614, 752–782, 839–847) és megfogalmazás Erdeivel tartalmában is azonos következtetésekre sarkallja Félát: olyan szociografikus munkásság mellett foglal állást, amely az Erdei által is nem egyszer kárhozottatott, a kurzus meddőnek tekintett anyaggyűjtésével szemben egy addig nem tapasztalt lényeglátást és kritikai állásfoglalást képvisel. Mindketten úgy látják, hogy ezeknek az immár kritikai szellemmel, de hangsúlyozottan nem a marxista társadalomelmélet beemelésével⁸ megírt szociográfiáknak a célja az ország egészének feltérképezése és alapvető társadalmi változások végrehajtása lesz.

7 Ez az előrsi, népvézéri nézőpont nem csupán Féja önértelmezésében jelenik meg, hanem abban is, hogy a *Viharsarokban* nagy részletességgel taglalja az efféle szerepet vállaló parasztpolitikusok tevékenységét; legyen szó Szántó Kovács János, Áchim András alakjáról, vagy a számtalan, a könyvben szereplő népvézér portréjáról.

8 Erdeinek a marxizmus társadalomelméletéhez fűződő viszonyáról lásd részletesebben a következő munkákat: Bognár 2005a, 2005b, 2005d.

Mindkettőjük számára ennek a társadalomtudományos, vállaltan szociológiai (de a rendszer Dékány-féle szociológiájának tartalmi kritika nélküli elutasítását jelentő) nézőpontnak képviselete egyúttal a századfordulós polgári radikálisok eredményeinek egyfajta beemelését jelenti a szociografikus kutatásba.⁹ A Féjének által megfogalmazott „magyar forradalom” programjából következik azonban, hogy Jásziék Magyarország felfedezésének elképzelésével a közösséget csupán a közös szándék, és nem annak tartalma teremti meg. „A szándék derék volt, a munka hősi, de a magyarság belső térképét csak ködös körvonalakban látták.” (Féja [1937]1938: 7) Ezzel szemben a népiesek által kezdeményezett, szintézisre törekvő kutatás Jásziék „doktrinerségén” felülemelkedve, a „mérőönt mélyen a magyar tengerbe” bocsátva; a „kívülről hozott és túlságosan gyorsan hozott gyógyszerrel” szemben a társadalmi megújulás alapjának gondolt paraszti társadalom feltérképezésére és a parasztság felemelésére vállalkozott.

Féjának a *Viharsarok*ban megfogalmazott társadalmi tablója lényegi jegyeiben Erdei szociografikus elemzéseivel megegyező társadalmi rendet lát. Ezek a megegyezések nem csak a parasztságon kívüli társadalom értelmezésében vannak jelen. Erdeihez hasonlóan¹⁰ Féja is az egész, kasztozba szerveződő felsőtársadalomról mondja ki az ítéletet: az arisztokrácia, a nagytöke, a középrétegek, a nagybirtokosok és a nagygazdák egyaránt képtelenek a jövőt jelentő társadalmi megújulásra. Ezeket a társadalmi csoportokat az önvédelemmel és a vegetációval jellemzi; olyan, ellentétes érdekei mentén széthúzó, de a lényegi változtatást jelentő paraszti alternatívával szembenálló tömbként tekint rájuk, amely alapvetően érdekelt a fennálló, a parasztságot elnyomó hierarchia fenntartásában. Ez az oka annak, hogy Féja is osztja azt a Szabó Dezső-i (1991: 167–182) és Erdei által is képviselt felfogást, miszerint a társadalmi reform nem támaszkodhat a középosztály tagjaira, hiszen ezen csoportok társadalmi helyzetéből és kiváltságából a parasztsággal ellentétes érdekek következnek. Magából ebből a társadalomértelemezésből is következik a radikális nemzeti politika képviselete: ha mindenki ellenérdekelt a parasztság társadalmi emancipálásában, akkor a felsőtársadalom egésze az átalakulás ellensége, s ez esetben csak egy forradalmi, alulról jövő akarat képes a társadalmat a helyesnek tartott fejlődés pályájára vinni.

Féja megközelítésének sok eleme azonban nem csak a szűkebben vett radikálisokkal (Erdeivel, Veressel) mutat párhuzamokat, hanem a népi szociográfusok nagyobb csoportjával is. Abban a többi népi szociográfussal is osztozik, hogy a magyar történelem egyik sajátosságának azt tekinti, hogy még az előremutató reformfolyamatok (például a reformkor, a szabadságharc) idején sem tudtak a nemzeti törekvések a népi törekvésekkel összeolvadni (Kovács 1937). Megegyezés van abban is, hogy ő is úgy látja, hogy a kapitalista gazdálkodás nem enyhítette, hanem inkább fokozta a paraszti kiszolgáltatottságot (Illyés 1933a, 1933b, 1934, 1936); különösen a paraszti társadalom jelentős részét kitevő kisbirtokos, kisbérlettel rendelkező, vagy a napszámba, uradalmi cselédnek szerződött birtoktalan parasztság esetében. Az óriási hitbizományok,

9 A polgári radikálisok eredményeinek beemelésének szándékára Némedi Dénes is rámutat (1978b), még ha ennek jelentőségét a népi szociográfiaiak, különösen Erdei munkássága számára – feltehetően a magyar szociológiatörténeti folytonosság szálait keresve – határozottan túl is hangsúlyozza.

10 Erdei ezen álláspontja a népi szociográfusok korszakában explicit módon a *Márciusi Front* programjában (Gergely et al. 1991: 419) fogalmazódik meg. Később aztán a szárszói beszédben (Erdi 1943b) igyekszik ezt a megközelítést tudományos érvekkel is alátámasztani. (Utóbbi megközelítés értelmezésére lásd: Bognár 2003.)

a magyar birtokrendszer aránytalanságai nála is azon legfőbb társadalmi bűnök okozójaként (Elek et al. 1936; Illyés 1936; Kovács 1937; Szabó 1936, 1937) jelenik meg, amely a kivándorlást és nagy területek elnéptelenedését okozta. A falusi létet száműzetésként megélő, a néptől gögösen elzárkózó, a dzsentri világot másoló falusi középosztály értékelése is megegyezést mutat. Kovács Imre felfogásával (1937) is egybevágha Féjaék (Féja [1937]1938; Erdei 1940) is úgy látják, hogy a nagygazdák esetében az egykor még meglévő paraszti szolidaritás felszámolódban van. Az igazi ellentét náluk is a kollektivitását őrző, a politikai és a társadalmi emancipáció lehetőségétől megfosztott paraszti csoportok és a társadalom egésze között feszül (Féja [1937]1938; Erdei 1938). A parasztság általános helyzetét Féja is azzal a „már nem paraszt-még nem polgár” átmeneti, közties helyzetével írja le, amelyet a világos fejlődési irányok hiánya és a tömegek anarchikus törekvései (például a kaszáskeresztes mozgalom) jellemez.

Már csak a népi szociográfusok kisebb csoportjára jellemző Féja értelmezése a kisgazdák politikai és társadalmi szerepéről. Féja ugyanis a kisgazdákat alkalmatlannak tartja a gazdasági versenyre és egy belőle építkező parasztpolgárosodás elindítására. Úgy látja, ebből az is következik, hogy a kisgazda érdekelt egy védett birtokpolitikában, amelynek következtében a megterhelt földeket felsőtársadalmi kegyként megtarthatja. Ez az egyes összefüggéseiben Németh Lászlónál (1992, 1999) is meglévő értelmezés többségi jegyeiben azonban már csak Erdei felfogásával (1937a, 1940) mutat párhuzamokat. Féja is kialakulatlan történelmi képletnek tekinti a kisgazdák csoportját, aki számára a parasztságtól zömében elzárkózó falusi, mezővárosi értelmiség a példakép, és amely ezért – paraszti gyökereinek tudatos felszámolása miatt – egy torz polgárosodás uszályába kerül. Ez a „félúton megrekedtségnek” lesz a következménye a kisgazdáknak, Féja és Erdei által is negatívan megítélt, felsőtársadalomhoz fűződő viszonya. A kisgazdák a kiegyezés politikáját folytatják, amely a paraszti szolidaritás kiteljesítése helyett „torz, helyi agrárprogramot” eredményez, s amely felfogásuk szerint a társadalom hatalmi helyzetének és ez által a parasztság kiszolgáltatott állapotának fennmaradását eredményezi. „Újításokra képtelen volt, mert nem éltek benne forradalmi erők” (Féja [1937]1938: 7) – mondja ki a verdiktet Féja; ezzel azt az Erdei által is képviselt szemléletet megfogalmazva, mi szerint csak a fennálló hatalmakkal való szembenállás politikája hozhatja el a parasztság társadalmi emancipálását, a „magyar forradalom” megvalósítását.

A kisgazdákkal szemben mindketten az alföldi törpebirtokosságot tekintik a magyar gondolat letéteményesének. Ők azok, aki Féja és Erdei szerint is rendelkeznek az évszázados paraszti forradalmiság jegyeivel, s akiket ez mellett a kulturális emelkedés vágya is jellemez. Őket tartják a „kertkultúra hőseinek”, akik forradalmi habitusuk mellett rendelkeznek a gazdasági újítás, a termelésben megmutatkozó kreativitás tulajdonságával is. Féja és Erdei is úgy tekint erre a társadalmi csoportra, amely – ha kellő társadalompolitikai támogatást kap, és ha a kívánt földreformot végrehajtják – alkalmas lehet arra, hogy az eddig a nagybirtok dominanciájával jellemezhető mezőgazdasági termelés helyett egy, a paraszti kis- és középbirtokra alapozott gazdasági megújulás legfőbb társadalmi bázisa legyen.¹¹

11 Féja ennek a kis- és középparaszti tényezőkre alapozott parasztpolgárosodásnak a lehetőségét látja az orosházi kezdeményezésben, ahol a mezőgazdasági szakiskolai oktatás eredményeinek a termelésbe való bevonásával magasrendű agrárkultúra alakult ki.

A paraszti kisbirtokkultúra külön gazdasági eredményeinek és lehetőségeinek taglalásán túl Féja az egyetlen, aki Erdei mellett (feltehetően éppen Erdei hatására)¹² felfedezi a tanyai gazdasági kultúrában rejlő lehetőségeket. Az orosházi és makói tapasztalatai egyaránt arról győzik meg, hogy az itt kultúrtanyává váló tanya a parasztpolgárosodás legszebb eredményeit hozhatja magával. Az e tekintetben megegyező helyzetértelmezés hasonló társadalmpolitikai elveket eredményez. Mindketten a tanyarendszer javításával, az öntözéssel, a földreformmal, a tanügyi reformmal, a népi szövetkezés előmozdításával és a nagybirtok visszaszorításával a paraszti népesség növekedését lehetővé tevő nemzeti politika mellett vannak.¹³ Ezek a lényeges tartalmi azonosságok avatják a két szerzőt hosszabb ideig olyan szövetségesekké, akik egyaránt az alföldi kisparaszti termelés és társadalmasulás alapján kívánják a parasztpolgárosodást és a társadalom radikális átalakítását. Ez a magyar autenticuságot kizárólag ehhez a paraszti típushoz kötő társadalomvízió – kiindulásából adódóan – érthető ellenérzéssel viseltet minden ezen kívüli társadalomfejlődési iránnyal, különösképpen a parasztságon kívüli társadalmi csoportok törekvéseivel szemben.

A lényegi azonosságok mellett azonban különbségek is felfedezhetők a két szerző felfogásában. Nem túl határozott, de mégiscsak kimutatható eltérés, hogy Erdei nem ragad bele olyan erővel abba az archaizáló parasztmítoszba, amely Féja szemléletének sajátja.¹⁴ Féja a kapitalizmus egészét érintő érületi elutasítása ugyanis az idegenség jegyének érez minden olyan hatást, amely már a kapitalizálódó, polgárosodó viszonyok következtében érik a parasztságot. Nagyon beszédes a kötet végi vallomása: „Jártam érettségizett, sőt: egyetemről visszaszakadt gazdáknál, ám a csupán elemi iskolát végzett gyümölcskertészek lelki világa mélyebb, tisztultabb, kultúrájuk komolyabb, gyökeresebb, mert a magyar agrárlélek, agráréletforma alakult át bennük.” (Féja [1937]1938: 240) Tehát valami ősi múltból, a felsőtársadalom beavatkozásától mentes népléleknek kellene azt az átalakulást levezényelnie, amely a „megrekedt feudális-kapitalista” viszonyok helyett igazi parasztpolgárosodást hozna magával. Noha ezek az elemek Erdeinek az népi szociográfusok mozgalmának idején keletkezett írásaiban is megtalálhatók,¹⁵ de az ő, a polgárosodás igenlésének gyakorlati következményeivel jobban számot vető megközelítése, ha nem is volt képes túljutni ezen a

12 A *Viharsarok* anyaggyűjtése során Féja Makón Erdeiéknél vendégeskedik, és jórészt Erdei részletes elbeszélése alapján tájékozódik a környékről és alakítja ki álláspontját a tanyasi gazdálkodással kapcsolatban.

13 Féja az, aki a *Viharsarokban* elkezdti társadalmpolitikai javaslatainak mű végi, tételes összefoglalását. Ezt a tárgyalásmódot veszi át Erdei az ezt követő szociográfiáiban, a *Magyar városban* (1939), a *Magyar faluban* (1940) és a *Magyar tanyákban* (1942).

14 Kézenfekvőnek tűnhet, hogy Féja fentebb tárgyalt parasztmítoszt mesterének, Szabó Dezső hatásának tulajdonítsuk. Másrészt azonban Szabó publicisztikái (1991, 2003) túljutottak ezen a régmúltba helyezett parasztmítoszon, és a parasztságra alapozott „magyar forradalma” egyértelműen igényli a polgárosodást, és a parasztság ez irányba történő elmozdítását.

15 „A „lázkodó” Békés nem idegenséget fejezett ki, hanem inkább az eredeti magyar lelket.” (Féja [1937]1938: 180) Féjánál is szereplő gondolata más megfogalmazásban visszaköszön Erdei korábbi, *Futóhomok* című munkájában és a korszak másik nagy szociográfiájának, a *Paraszatok* társadalomszemléletében is jelen van. (Erdi társadalomszemléletéről lásd részletesebben: Bognár 2005c, 2006 b.)

parasztmítoszon, az archaikus együvé tartozásnak mégiscsak kisebb súlya van az érvelésében.¹⁶

A paraszti múltnak a jelent strukturáló szerepének megítélésében azonban erőteljesebb az eltérés a két szerző között. Féja több helyütt hangsúlyozza, hogy a paraszti társadalomban egy olyan kollektivitás őrződött meg, amely egy új típusú társadalmi szolidaritás alapja lehet. Noha ez a felfogás Erdeinél (1939) is megjelenik, de ezt a szolidaritást nem kapcsolja egy archaikus, szinte történelem előtti paraszti világ szolidaritásához, miként ez Féja elemzésében megjelenik. Erdei számára a kapitalizálódó, polgárosodó világban egy nemzeti radikális fordulattal végrehajtott társadalmi változás eredményeképpen egy erőteljesebb kulturális, nemzeti identitás bontakozhat ki, mint a jelenbeli, társadalmi válaszfalakkal elválasztott csoportok között (Erdei 1938). Ez a szolidaritás kevésbé igyekszik egy talán soha nem lévő aranykor illúziójával összetartozást teremteni.

A paraszti szolidaritás, egyén és közösség eltérő megítélése mutatkozik meg az egyes paraszti életvilágok értelmezésében is. Erdei nem csupán nagy gazdasági lehetőségeket lát a tanyasi termelésben, hanem az egész parasztpolgárosodás koncepciója ezen a paraszti csoporton alapszik. Miként ezt Erdei számtalan témába vágó szociográfiájában (1934, 1937a, 1939, 1940, 1941, 1942) leírja, az itteni társadalmassulás eredetisége éppen a többségi, falusi társadalmat létrehozó rendi szerkezeten kívül jön létre. Ez pedig nem csak a paraszti autonómiát őrzi meg, hanem egy sok tekintetben a közösséggel is számot vető, bizonyos szövetkezésekre hajlandó, de alapjában véve erősen individuális paraszti közösséget eredményez. Féja perspektívája ezzel szemben azon az Erdei által mindig kárhóztatott hagyományos falusi társadalom egykori szolidaritását állítja a középpontba, amelyet a kapitalizálódó, polgárosodó viszonyok – egyébként Féja által is érzékelt módon – fölszámoltak. Erdei ebben a falusi közösségben a mozdulatlan, megújulásra képtelen paraszti termelést és a társadalmi renyhéséget, Féja azonban ezzel szemben annak az ősi, „örök falunak” kollektív agrárszellemiségét látja, amely mentén egy remélt paraszti társadalmi dominanciának ki kellene alakulnia. Féljénél nincs kidolgozott válasz, hogy ez az archaikus parasztságból építkező megújulás miként következhetne be. Az általa javasolt társadalompolitikai intézkedések ugyan kétségtelenül jelentős mértékben javíthatnák a parasztság helyzetét, de annak az újító kreativitásnak az alapját aligha teremtheti meg, amelyet Féja hangoztat.

Ez az a probléma, amelyet Erdei világosabban lát, és amely miatt (többek között) szociografikus munkássága kiemelkedik a többi szociográfus közül. Erdei a parasztság egyes csoportjait differenciáltabban látó elemzése rámutat arra, hogy a parasztpolgárosodás sikere a parasztság belső, a polgárosodás irányába mutató, vagy azzal ellentétes társadalomfejlődésének is függvénye. Noha végső következtetésében Erdei sem tud megszabadulni a parasztság társadalmi emancipálása, sőt vezető szerepének vágyott elérése érdekében a paraszti életvilág idealizálásától, de felfogása alapvetően mégis a polgárosodás következményeivel való számot vetésen is alapszik. Ez a realitásérzék hiányzik Féja társadalomszemléletéből. Másrészt Erdei rendelkezik azzal a

16 Noha Erdei társadalomtudományos felkészültsége kiemelkedik a népi szociográfusok közül, a paraszti közösség mitizálásán csak a hajnali társadalomszemlélettel felvértezett munkáiban (Erdei 1941, 1942, 1943a) jut túl.

szociológusi felkészültséggel,¹⁷ amely nagyobb védettséget ad az erősen sematikus mítoszgyártással szemben. A tartalmi egybeeséseket erősíti azonban az, hogy Erdeinek ezen szaktudósi erényei legkevésbé a népi szociográfusok mozgalmában töltött időszakban mutatkoznak meg, hanem sokkal inkább a korábban keletkezett, Makó társadalmával foglalkozó írásokban (Erdei 1935a, 1935b, 1936) és az 1940-es évek elejének munkáiban (Erdei 1941, 1942, 1943a) érhető tetten. A népi szociográfusok mozgalma idején keletkezett munkák azonban magukon viselik a paraszttmitizálás jegyeit. Erdei nagyobb felkészültsége ebben a korszakban a politikai akarat dominanciája miatt¹⁸ ilyen módon csupán a mítoszgyártás elméleti kidolgozottságában válik láthatóvá.

Nem véletlen az sem, hogy mindezekkel összefüggésben a két szerzőnek a parasztság vezető szerepét megcélzó, és ezt az alföldi kisparasztság irányításával megvalósító elképzelése hosszú ideig a közös politikai cselekvésben (többek között a *Márciusi Front* megalapításában) is manifesztálódó szorosabb kapcsolatot eredményez. Amikor aztán Féja elméletileg is kevésbé végiggondolt elképzelésének megvalósítását a harmincas évek végén (az egyébként mestere, Szabó Dezső által mindig is vállalhatatlannak tekintett módon) a jobboldalon keresi, akkor megszakad Erdei és Féja közös politikai szerepvállalása. Míg Erdei – híven a Szabó Dezső-i intenciókhoz – a jobb- és baloldaltól egyaránt távolságot mutató Nemzeti Parasztpártban politizál tovább, addig Féja a jobboldali *Magyarország* belső munkatársaként igyekszik a parasztságra alapozott „magyar forradalmat” elősegíteni.

Pár évig tartott Erdei és Féja között a szorosabb politikai együttműködés, míg Erdei és Veres Péter szövetsége majd egy életem át kitartott. Noha Veres és Féja közötti érintkezés jórészt Erdei közvetítő szerepével is összefüggött, és ennek megszűntével a kapcsolat megszakadt, a harmincas évek szociografikus munkáit szemlélve azonban a társadalomszerkezeti elemzés és társadalomfelfogás azonosságai sok olyan közös jegyet mutatnak, amelyek határozottabb szellemi rokonságot jelez Féja és Veres között, mint Erdei megközelítésével. Természetesen e három szerző közötti párhuzamok is számosak. Ők azok a szociográfusok, akik az alföldi társadalomfejlődés alapján képzelik el azokat a döntő társadalmi változásokat, amely a fennálló politikai és társadalmi rend megdöntését, és egy parasztságra alapozott társadalomfejlődést eredményezhet.

Ennek a felfogásnak a lenyomatai Veres munkásságában leginkább a népi szociográfiai hőskorszakában könyv alakban publikált,¹⁹ számára országos hírnevet hozó, *Az Alföld parasztsága* (1936) című munkájában jelenik meg. Hasonlóan Fájához és Erde-

17 Jól mutatja a két szerző közötti felkészültségbeli különbségekből adódó eltérést a protestáns-katolikus szembenállás tárgyalása. Féja – talán Erdei *Futóhomok* című munkájától sem függetlenül – ugyanazt az értékelést adja, mint Erdei: ő is a protestantizmus mélyebb magyarságát, a kulturális igények képviselőt érzékeli. Ő is leírja (Gyoma és Endrőd kapcsán) az igényes, de egykézű protestáns, és az igénytelen, és sok gyereket vállaló katolikusok közötti különbséget. Erdeivel szemben azonban ezekből nem tud egy olyan átfogóbb értelmezést adni, amely az eltérő cselekvésstratégiákat szociológiailag, társadalomtörténetileg magyarázná.

18 Erdei az 1937-es keletkezésű, *A szabadság politikája* című írásában a népi író feladatát abban látja, hogy „segítse elő egy olyan politikai mozgalom keletkezését és erősödését, amely a szabadság megépítését célozza” (Erdei 1978: 19), illetve itt fogalmazza meg azt is, hogy a “szabadság megépítéséhez politikai út vezet” (Erdei 1978: 17).

19 Veres Péter munkájának két fejezete már 1934-ben megjelenik a *Válasz* folyóiratban. Ez a publikáció ismerteti meg őt Illyéssel, Fájával, Erdeivel és Kováccsal.

ihez, Veres is a fennálló viszonyok kárhóztatása mellett a társadalomtudományos megközelítés fontosságát hangsúlyozza. Ez nála sem jelent szigorú értelemben vett szaktudományos érvelést, hanem egy olyan kritikai, közírói „társadalomtudományos-ságot”, amely a tények közlésén túl, azok célzatos csoportosításával a társadalmi bűnökre, és a parasztság altársadalmi, méltatlan helyzetére hívja fel a figyelmet. Szabó Dezső nagy hatású verdiktjét (2003: 417–480) változtatás nélkül fölmondva, Veres is egységesen elítélő értelmezést ad a parasztságon kívüli társadalmi csoportokról. Számára a kapitalizmus, különösen a „sváb és zsidó kapitalizmus”, a „szláv szentimentalizmus”, a magyar úri rend és a polgárság egyaránt idegen, a magyarságot kifejező parasztságtól lényegileg különböző alakulatként jelenik meg.

Erdei fejtegetéseitől sem esik távol, de elsősorban Féja és Veres értelmezése között teremt kapcsolatot a paraszti kollektivitás kérdésének parasztmítoszba hajló tárgyalása. Mint láttuk Fájánál, Veres Péter is a parasztságban megtestesülő ősi kollektivitást tekinti ennek a csoportnak a legfőbb jegyének. Veres számára sem kérdéses, hogy ez az ősi kollektivitás nem csupán önmagában való érték, hanem a magyarság csoport sajátos jegyeinek a kifejeződése is: mindazon tulajdonságok megtestesítője, amely a magyarságot kijelöli. Mindkét szerző azon az állásponton van, hogy a magyarság ezen ősi, archaikus lényegiségét minden azóta jövő társadalmi változás veszélyezteti. Különösen a kapitalizmusban fedezik fel a már csak kizárólag csak a parasztság által őrzött magyarságot veszélyeztető társadalmi rendet. Úgy látják, hogy a magyarországi kapitalizmusnak idegensége, nem a magyar társadalomfejlődésből képződő szerveslensége élesen szemben áll a magyar néplélek sajátosságaival.²⁰

Féja és Veres megközelítését nem csak a kollektivitás tartalmáról szóló azonos felfogás kapcsolja össze, hanem ezen szemlélet kidolgozottsága is. Miként Fájánál sem találtunk felelet az archaikus néplélek valódi tartalmáról, ilyen Veres Péter fejtegetéseiben sem fordul elő. Különösképpen pedig komoly kísérletről sem lehet beszélni, amely ennek a népléleknek a történetiségét elemezni, értelmezni próbálná. Felettébb homályos fejtegetésekben jelenik meg Veresnek a polgárosodáshoz fűződő viszonya is. Különösen azok a gondolatmenetek problematikusak, amelyek ezen ősi jegyeknek a modernitás viszonyai közötti érvényesüléséről szólnak. Tehát Veres Péternél is azt az érületi parasztmítizálást lehet találni,²¹ amely Féja megközelítésének is sajátja volt. Ugyan Erdei kiindulásában és végkövetkeztetésében is jelen van a parasztság mítikus ábrázolása, ez nála azonban olyan társadalomtudományosabb, történeti elemzésekre is vállalkozó megközelítésben fogalmazódik meg, amely többek között éppen ezen történelmietlen, az „örök falu” képét használó értelmezéssel szemben definiálódik.

Nem is a társadalomtudományosság egyaránt meglévő igénye (és nagyon különböző színvonalon művelése) teremt közös pontokat Erdei és Veres szociografikus mun-

20 A magyarországi kapitalizmusnak idegensége miatti elutasítása jellemző Erdei felfogására is. Ez az értelmezés jelenik meg a népi szociográfia hőskorszakának munkájában (Erdei 1937a), vagy akár a szárszói beszédben (Erdei 1943b) is.

21 Jól mutatja Veres elszánt, de a tudományosságtól felettébb távol álló közírói habitusát, ahogyan *Az Alföld parasztságának* második kiadása elé biggyesztett előszóban (Veres 1939a) reagál az eddigi bírálóitokra. Ezek az észrevételek éppen Veres lendületesen kifejtett, de tisztázásra szoruló parasztfogalmát szeretnék pontosítani. Veres válaszában minden tartalmi reakció nélkül egyszerűen a „belülről átélt hitellességre” hivatkozik, mint olyan érvre, amely fejtegetései igazságát megalapozná.

kassága között. (Talán nincs is még két olyan szerző a népi szociográfia hőskorszakának legnagyobb hatású szerzői – Erdei, Féja, Illyés, Kovács, Szabó – között, akik tudományos felkészültsége ilyen távolságban lenne egymástól.) A közösséget azok az Erdei és Veres által is képviselt, megfellebbezhetetlen értékaxiómák teremtik meg, amelyet Erdei nagyobb tudományos tehetséggel és szakismerettel, Veres pedig helyenként felettebb homályos gondolamenetekben, viszont ritka közírói elszántsággal és meggyőző erővel képvisel. Ezek az Erdei társadalomszerkezeti elemzéseinek értelmezéséből (Bognár 2006b) már ismert axiómák azok, amelyeknek - kisebb hangsúlybeli különbségek mellett - közírói megismétlését végzi el Veres *Az Alföld parasztsága*, és az ezt követő részint szociografikus, részint közírói, publicisztikai munkáiban (1939b, 1940, 1942). Lévéen mindkettőjüket a politikai cselekvés akarata, és nem a társadalomtudományos érvényesség motiválja elsősorban, ezek az értékazonosságok a népi szociográfia mozgalmának legerősebb szövetségét alakítják ki a két szerző között.

Noha ezekhez az értékaxiómákhoz Erdeinél tudományosabb gondolatmenetek kapcsolódnak, de a népi szociográfia hőskorszakában keletkezett írások esetében mindkét szerző társadalomszerkezeti elemzése levezethető az autentikus magyar forradalmat megjelenítő, ősi, magyar kollektivitás szellemisége iránti, minden empirián felülhelyezkedő elköteleződésből. Ez az oka annak, hogy ez a megtapasztalhatatlan ősi magyarság szellemében fogant munkák – ebből a perspektívából nézve – jogosan hivatkozhatnak arra a „belülről átélt hitelességre” (Veres 1939a: 5), amely *Az Alföld parasztsága* felütésében ugyanúgy megtalálható, mint Erdei pár évvel későbbi, *Parasztok* (1938) című írásában. Mindketten úgy látják, hogy ennek a paraszti autenticitásnak csak és kizárólag az alföldi parasztság lehet a letéteményese. Ami Erdeinél egy szakszerűbb érvelés kevésbé harsány megfogalmazásában, vagy sokszor csak a társadalomszerkezeti leírásokból impliciten következő, de világosan képviselt elképzelésében fogalmazódik meg a pályakezdéstől az egész korszak végéig, az Veresnél sokszor minden bizonyítás nélkül kinyilatkoztatott álláspont. „Nemcsak a tiszántúli és nemcsak az alföldi parasztokban, de az ország más vidékeinek a parasztjaiban is csak az az igazi ősi paraszti és mondhatjuk, az az igazi magyar, amely még nem polgárosult, tehát mélyrétegében népünk, fajtánk legősibb és legigazibb jellegképét látom.” (Veres 1939a: 5)²² Egyaránt megfogalmazódik részükről ennek az ősi, magyar jegynek az egyéb társadalmi csoportoktól nem befolyásolt jellege, és mindketten érvelnek ezen paraszti tömbnek a magyar szerves fejlődéstől idegen polgári hatásoktól való mentesége mellett.²³

Az alföldi parasztban kifejeződő magyar autentikusság társadalmi eredete mellett érveik is hasonló felfogást tükröznek. Mindketten képviselik azt a nézetet, hogy minden külső hatás, nem egyszerűen a végképp szervetlennek minősített kapitalizmus, hanem a parasztságon kívüli összes társadalmi csoport, különösképpen a nemesi, úri

22 Lényegében ugyanezt ismétli meg – szintén kinyilatkoztatásszerűen – Veres Péter *Az Alföld parasztsága* egy másik szövegrészén: „Az alföldi parasztság és egyes dunántúli és felvidéki népszigetek ma a magyar faj legtisztább képviselője.” (Veres [1936]1939: 19)

23 Ahogy Veres fogalmaz *Az Alföld parasztságában*: „az alföldi parasztság és a fölötte uralkodó réteg annyira idegen volt egymástól, hogy mindig úgy éltek egymás mellett, mint két hátával összefordított kenyér” (Veres [1936]1939: 22. – kiemelés az eredetiben). Erdeinél ugyanez a gondolatmenet leghatározottabban a *Magyar városban* (1939) jelenik meg.

társadalom hatása is a magyarság ősi jegyei ellen hatnak. Ebből az okfejtésből Erdei és Veres is azt a következtetést vonja le, hogy az évszázados, felülről a parasztságra oktroyált hatások következtében csak azok a paraszti csoportok őrizhették meg az ősi, autentikus magyarság jegyeit, amelyek ezektől az érintkezésektől jórészt mentesek voltak. Ez a logika utasítja el mindazokat a paraszti mezőgazdasági kultúrákat, amelyek álláspontjuk szerint nem szervesen a hazai táji, népi adottságokból fejlődtek ki, hanem egy „kapkodó és nyugatutánzó” szándékból. Ez a szemlélet diszkvalifikálja Veres Péter és Erdei számára is a dunántúli paraszti társadalomfejlődést, és az Alföld területének mindazon paraszti társadalmasulásait, ahol a rendiség szabályos falusi társadalmakat létrehozott.

Az „igazi magyarságot” Veres azon „ridegparasztsága”, illetve Erdei azon alföldi tanyás mezővárosi parasztsága képviseli, amelynek többsége sohasem volt jobbágy, hanem a török időben minden felsőtársadalmi kultúrától befolyásolatlanul alakította ki sajátos termelési rendjét, illetve őrizte meg a távoli régmúltba nyúló ősi magyarságát. Az értékaxiómák azonosságán túl csak másodlagos jelentőségű, hogy Veres meg sem kísérel társadalomtörténeti magyarázatot adni az ősi magyarság és a rideg parasztság közötti történeti kontinuitásra, míg Erdei a kettős szállásrendszer amúgy nehezen védhető teóriáját felhasználva, immár társadalomtudományosan is igazolni igyekszik értékvonatkozását (Erdei 1939).

Jórészt látszólagos az ellentét a két szerző között abban, hogy Veres parasztnítozsa erőteljesen polgárosodás ellenes, míg Erdei a parasztpolgárosodás legfőbb ideológusa a népi szociográfusok körében.²⁴ A kettőjük által képviselt szemlélet azonban magától értetődően ellenséges a Magyarországon megvalósult felemás polgárosodással szemben. Ilyen módon nincs eltérés a két szerző között a tekintetben, hogy ezt a fajta polgárosodást semmiképpen sem tekintik kívánatos alternatívának, a lehetséges társadalmi mobilitás csatornájának a parasztság számára. A közös álláspont azonban nem csupán ennek a polgárosodásnak, hanem a nyugat-európai társadalomfejlődés által kínált polgárosodásnak az elutasításában is megmutatkozik. Mindketten az ősi magyar jegyeket kifejező „rideg parasztságban”, illetve az alföldi tanyás mezővárosok parasztpolgáraiban egy olyan társadalmi berendezkedés alapjait látják meg, amely túl lép Nyugat és Kelet által kínált társadalomfejlődésen. Amikor Erdei polgárosodásnak nevezi a parasztság társadalmi emancipálódásának, sőt domináns helyzetbe kerülésének útját, akkor ezen elsősorban civilizálódást ért,²⁵ nem egy társadalmi berendezkedésre történik utalás. Ez a felfogás pedig Veres értelmezésétől sem idegen, noha nála teljesen kidolgozatlanok a parasztságra alapozott radikális politikai vízió társadalomtörténeti, társadalomtudományos vonatkozásai.

24 A népi szociográfusoknak a polgárosodáshoz fűződő viszonyáról lásd részletesebben: Némédi 1978a.

25 Visszaemlékezésében maga Bibó István is ekképpen értelmezi Erdei Ferenc polgárosodás fogalmát: „Erdei Ferenc első pillanattól kezdve olyan szembenállást tanúsított azzal az úri világgal, amely a csökevényes polgársággal egymáshoz asszimilálódott, hogy ebben az értelemben polgári állásponttól nála nem lehet beszélni. Az ő számára a „polgárosodás” elsősorban ugyanabban a fogalomkörben jelent meg, mint a tanyakérdésben a „város javaival való élés”. ... Abban a „polgárosodás”-fogalomban, amit ő használt, teljesen és egyértelműen a citoyen, az egyenlő emberi méltósággal rendelkező szabad polgár gondolata volt benne... Természetesen benne volt az ő „polgárosodás”-fogalmában a szabadság javai-
val és a mindennemű kultúrértékekkel való élés és a teljes emberi méltóság mellett a gazdálkodás modern, racionális fogalmazása is, ami nála egy átfogó fogalom volt.” (Huszár 2005: 49–50)

Közös az álláspont a két szerző között a paraszti demokrácia megítélésében is. Veres Péter és Erdei Ferenc is a rendi társadalom struktúráján kívüli alföldi paraszti társadalmassulás spontán módon, az érintettek önszerveződése által létrejövő viszonyrendszerét tekinti etalonnak az új társadalomfejlődés szempontjából is. A dolog kidolgozottságában ugyan van eltérés közöttük, de ennek a „parasztdemokráciának” az idealizálása Veres és Erdei elemzésének is sajátja.²⁶ Mindkét szerzőnél ennek a romlatlannak tekintett paraszti közösségnek fontos jegye a felsőtársadalom harcos elutasítása. Veres Péter és Erdei is az mellett érvel, hogy a parasztdemokratikuság ősi kollektívizmusa egy olyan harcos attitűdben manifesztálódik, amelyet legfőképpen ezen paraszti közösségek protestantizmusa jelenít meg. Mindkét szerző a protestantizmusban az évszázadokon keresztül megbújó ősi magyar ellenállásnak a felszínre kerülést látja. Egyaránt azt a felfogást képviselik – ebben Kovács Imrével (1937) is rokon módon –, hogy a reformáció jelentősége nem a vallási üzenet tartalmában, hanem a szembenállás, a nemesi Magyarország elutasításában mutatkozik meg. Tartalmilag teljes mértékben megegyező módon²⁷ érvelnek a magyar parasztság eredendően vallástalan, vagy pogány hite mellett, a kereszténység jelentőségének teljes elutasítását képviselve. A katolicizmusban teljesen azonos módon a nép szájalalmassá, szolgálalkívvelé nevelésének eszközét látják. Veres ugyan megengedőbb az alföldi katolikusokkal szemben,²⁸ mint Erdei volt a *Futóhomok*ban (1937a), de amikor Erdei későbbi írásai-
ban (1940, 1941, 1943b, 1976) fellazítja erős katolikus ellenességét, akkor is mindketten megőrzik az ősi magyarság reformátussága melletti állásfoglalásukat, de társadalmelemzésükben már nem tekintik a felekezeti hovatarozást döntő szempontnak.

Határozott párhuzamokat mutat a két szerzőnek a paraszti kultúráról, a társas érintkezésről, a paraszti társadalom törvényeiről szóló leírása. Itt azonban már nem csupán Veres és Erdei közötti párhuzam szemet szűrő, hanem az, hogy ennek a magyar autenticitást kifejező közösségnek a jegyei felettébb erősen hasonlítanak Tönnies (2004) közösség-felfogásához. Közismert, hogy Tönnies leírása nem aprólékos antropológiai vizsgálatok eredményeképpen született meg, hanem a századforduló európai közvéleményének meglehetősen sztereotipikus elképzelését tartalmazza az egykori (hangsúlyozottan nem magyar, vagy közép-európai) archaikus közösségekről. Akár ebből a párhuzamból, de magának a két szerzőnek a paraszti életvilágról szóló sztereotipikus leírásból is látszik, hogy Veres és Erdei értelmezése nem a magyarság lényegét kifejező, minden felsőtársadalmi érintkezéstől függetlenül, saját önfejlődése által létrejövő alföldi parasztság differenciált elemzését adja, hanem egy olyan sablonos parasztképet, amely ezen közösség sajátos jegyei helyett inkább egy mitikus közösség szépségét ábrázolhatja. Ha ráadásul figyelembe vesszük, hogy ez a leírás két szerző közül először a közíró Veresnél jelenik meg, és majd csak évekkel később a

26 Erdeinek a kérdéstről legrészletesebben kibontott értelmezésének, a *Magyar városnak* (1939) fentebb jelzett, Erdei koncepciójából következő idealizációról lásd részletesebben: Bognár 2005e.

27 A vallásosság kérdésében és az egész paraszti kultúra, életvilág leírásában (még sablonosságukban is) teljes mértékben megegyezik a két szerző összefoglaló munkája, Veresnek *Az Alföld parasztsága* és Erdeinek a *Parasztok* című írása.

28 Veres Péter az alföldi rideg parasztság egységes lelkületének védelme érdekében azzal érvel, hogy az itteni katolikusok nem is igazi katolikusok, hanem a protestánsokhoz hasonlóan az ősi magyarság vallástalan képviselői.

szociológus Erdeinél,²⁹ akkor a hatás iránya többféle következtetést is indikál. Egyrészt újra megmutatkozik, hogy Erdei minden tudományos iskolázottsága, felkészültsége mennyire másodlagossá válik, ha rácsatlakozhat egy olyan tudományosnak nagyon kevésbé nevezhető szemléletre, amely eredeti értékaxiómáinak megfelelő tartalmakat képvisel. Másrészt újra felszínre kerül, hogy Erdei tudományos kvalitásai mögött egy olyan mítoszgyártás szándéka fogalmazódik meg, amely egész szociografikus működésének tudományos érvényességét alapvetően kérdőjelezi meg.

Az eddig tárgyalt tartalmi párhuzamok mellett ez a mítoszgyártás is közös jegye Veres és Erdei társadalomszemléletének. Ez a társadalomszerkezeti elemzés hangsúlyosan megjelenő eleme az, amely kevésbé koncentrálna az empirikusan megfigyelhetőnek tekintett társadalmi állapot leírására (ami például Szabó Zoltán szociografikus tevékenységének egyik vezérfonala volt), hanem azt igyekszik ábrázolni, hogy milyen társadalmassulás lenne kívánatos a magyarság lényegével azonosított alföldi parasztság számára. Korábban elemeztem már (Bognár 2004, 2005a, 2005b, 2005c, 2005d, 2005e, 2006a), hogy Erdei milyen idealizációkat, a történelmi idő milyen sajátos kezelését vetette be nem egyszer, hogy az alföldi tanyás mezőváros különlegesen demokratikus társadalmassulását, kiemelkedő terméseredményeit, és a kettős szállásrendszeren alapuló, az egész európai társadalomfejlődést meghaladni képes társadalmassulás érényeit bemutathassa az olvasónak, és meggyőzze egy erre alapozott nemzeti radikális társadalompolitika szükségességéről. Ugyanez jelenik meg Veres Péternél is. Ő is látja a „megbomlott és megzavarodott” parasztság válságos helyzetét, de a rideg parasztság talán sohasem volt, mindenesetre egy távoli múltba vesző autonómiája, parasztdemokráciája számára is megmutatja a kivezető utat. Hasonlóképpen, mint Erdeinél, aki az alföldi tanyás mezővárosok egykor valóban kettős szállásrendszerű, de azóta már jórészt felszámolódott termelésstruktúrájára és társadalmassulására igyekszik a jelent meghaladó új demokrácia gondolatát felfűzni. E lényegi párhuzamok mellett másodlagos jelentőségű, hogy az immár az alföldi társadalmassuláson alapuló új berendezkedés kollektivitásának kérdésében van eltérés a két szerző között.

A jelentős párhuzamok mellett azonban számottevő az eltérés a politikai szándéknak, illetve a megfellebbezhetetlen értékaxióma képviselésének szövegbeli kifejtésében. Veres közírói, tudományos érvényességre nem apelláló megközelítése paraszti identitásának vállaltan egyszerű, közvetlen megfogalmazásában is megmutatkozik. Így a személyes benyomások, Veres szavait idézve, a „belülről átélt hitelesség” és a vágyak önfeledt felszínre hozatala erősíti a mondandó hitelét. Ezért írhatja minden skrupulus nélkül *Az Alföld parasztságát* érő, a reális társadalomszerkezeti elemzést számon kérő bírálóakra a kötet második kiadásának előszavában a következőket: „Más bírálók szerint nem a parasztság társadalomrajzát, hanem a parasztság apológiáját írtam meg. Nem a valóságot, nem azt, hogy milyen az alföldi paraszt, hanem azt,

29 Az átvétel többi tartalmi jegye helyett csak egy rendkívül jellemző példát emelnék ki. Veres *Az Alföld parasztságában* a magyarság lényegét kifejező alföldi rideg parasztság paraszti demokráciájának taglalásakor az itteni paraszti társas ösztönöknek már a rómaiak Fórumában is kifejeződő előzményére utal (Veres [1936]1939: 54). Erdei ezt az értelmezést átveszi, majd ebből „társadalomtudományos” igazságot kíván gyártani, amikor a Magyar városban arról értekeznek, hogy a magyaroknál is meglévő római előzmény mennyire különbözik a germán közösség szerveződési formáktól! (A megmosolyogtató történelmi párhuzam mellett világosan látszik Erdeinek ebben az értelmezésében is kétségtelenül megmutató, ugyan történelmi okfejtésében meglehetősen felületes érven alapuló németellenessége.)

hogy én milyennek szeretném. [Kiemelés az eredetiben.] Van benne valami. Én tényleg azt szeretem legjobban a parasztfajtámban, amit kihangsúlyoztam. Éspedig azért, mert ebben a legigazabban emberi.” (Veres [1936]1939a: 6) Ilyen feltárulkozásra Erdei tudományos érvényességre is számot tartó perspektívája nem vetemedhet. Végso soron azonban ugyanezek a Veres által kimondott, de Erdei által is képviselt, de csak ritkán explicitté tett értékek és mitológiák mentén szerveződik szociografikus munkássága. Erdei minden forradalmiságán túl azonban mindig mérlegeli a harcias kijelentések lehetséges következményeit, és ettől többnyire tartózkodik is megfogalmazásaiban; részint taktikai elemek miatt (a baloldallal kötetendő potenciális szövetség lehetőségét nem akarja kockáztatni), részint a társadalomtudományos okfejtésnek a „belülről átértelt hitelességet” némileg kordában tartó jegyei miatt.

Ez a magatartás alakítja ki Erdei álláspontját Veres Péter fajiság-felfogásával kapcsolatban is. Noha maga kevés írásától eltekintve (Erdi 1940) többnyire elkerüli a magyar baloldalt nyilvánvalóan irritáló fogalom használatát, a harmincas évek közepén a *Szocializmus* hasábjain folytatott vita kapcsán Fejtőkkel szemben egyértelműen Veres védelmére kel. Miközben írásával (Erdi 1937b) a társadalomtudományos objektivitás képviselőjeként igyekszik közelíteni a vitázó felek álláspontját, és maga a távolságot tartó szaktudós pozíciójából nyilatkozik meg, egyértelműen a faji szocializmust hirdető, és a szerinte alapvetően félreértett Veres álláspontja mellett csatlakozik le. Ez mellett maga is megfogalmazza a baloldali nézőpont bírálatát, amennyiben kiemeli, hogy az nem képes a faji tényezők társadalmi determinizmusokat kialakító szerepét figyelembe venni társadalomszerkezeti elemzése során. Erdei szociografikus munkásságában ezen túl pedig Vereshez hasonlóan elutasítja a különböző származású polgári elemek mellett a hazai némettség és szlávtság által kínált társadalomfejlődést, amelyek szerinte egyaránt a magyar jegyek felszámolásához vezetnének.³⁰

Ennek a Szabó Dezső-i hatásból (1991: 96–118, 2003: 156–166, 417–480) is levezethető nyilvános elköteleződésnek másik folyamánya a zsidóság megítélésének a kérdése. Ha itt most nem is térhetek ki részletesen Erdei azon politikai antiszemitizmusára, amely a szaktudósi érvelés alól időnként felsejlik, és ami politikai szerepvállalásánál egyértelműen felszínre tör, a *Magyar falu* (Erdi 1940) szociográfiájában,³¹ vagy a *Márctsi Front* Erdei által jegyzett passzusában jól dokumentált. Ennek hatásnysága bizonyosan nem vetekedhet Veres ez irányú kijelentéseivel,³² de nagyobb társadalomtörténeti megalapozottsággal jelen van Erdei fejtegetéseiben. Ez a Veressel sok ponton érintkező társadalomszemlélet újragondolására és meghaladására kínál esélyt Erdei számára Hajnal történelemfelfogásával és társadalomelméletével való

30 Ez az ellenérzés mutatkozik meg a *Futóhomok*, a *Parasztok*, a *Magyar város* és a *Magyar falu* megközelítésében is.

31 A politikai antiszemitizmusnak a *Magyar falu* gondolatmenetében megjelenő tartalmaira lásd részletesebben: Bognár 2006a.

32 Veres antiszemitizmusának egyik leggyakrabban idézett példája a *Szocializmus, nacionalizmus* kötetben szerepel: „Németek és magyarok között, ha mesterséges politikai ellenszenv van is, ez nem terjed ki a nemi ösztönökre. Ha megszeretik egymást, minden különösebb faji gátlás nélkül egyesülnek. Ellenben ugyanezek a népek, még ha ideológiai befolyás nem is lép közbe, a zsidóval szemben biológiai ellenszenvet éreznek. Ne értsük félre, nem csupán fiziológiai ellenszenvet! Lehet a zsidó tisztább, finomabb, sőt szebb, még sem kell a vérnek és az izlésnek.” (Veres 1939b: 178) (Ez a megfogalmazás egy évvel az előtt jelenik meg, hogy Erdei a *Magyar falu* című munkájában megírja a magyarországi zsidóság alapvető idegenséget a magyar társadalomfejlődés és kultúra értékeitől.)

megismerkedése. Az immár a népi szociográfia korszakának lezárulta után keletkezett írások (Erdei 1941, 1942, 1943) hajnali társadalomszemlélete teremti majd meg egy, a faji mítoszon túllépő, sokkal hitelesebb társadalomfelfogás alapjait.

IRODALOM

- Bognár B. (2003): Erdei útkeresései. A hajnali társadalomszemlélettől a szocializmus felé. In K. Horváth Zs.–Lugosi A.–Sohajda F. szerk.: *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére*. Budapest: Hermész Kör–Osiris, 587–610.
- Bognár B. (2004): „A merészség a koncepcióban.” Erdei kísérlete a hajnali társadalomszemlélet adaptációjára A magyar paraszttársadalom című művében. *Korall*, 15–16(május): 226–247.
- Bognár B. (2005a): Egy parasztpolitikus szociológiája. Erdei Ferenc szociográfiáinak társadalomszemlélete (1931–1938). *Valóság*, 1: 48–73.
- Bognár B. (2005b): A parasztpolgárosodás dilemmái. Erdei Ferenc szociográfiáinak társadalomszemlélete (1939–1941). *Valóság*, 3: 42–63.
- Bognár B. (2005c): Egy szintézis kísérlete. Erdei Ferenc *Parasztok* címu művének társadalomszemléletéről. *Társadalomkutatás*, 1: 171–192.
- Bognár B. (2005d): Tudomány és politika vonzásában. Erdei Ferenc szociográfiáinak társadalomszemlélete (1942–1944). *Valóság*, 7: 53–77.
- Bognár B. (2005e): A harmadik út és a mezővárosi társadalomfejlődés. Erdei Ferenc városszociológiai összegzéséről. *Szociológiai Szemle*, 2: 40–56.
- Bognár B. (2006a): A nemzeti radikális politika és a társadalomtudományos érvelés kettősége Erdei Ferenc faluszociográfiájában. *AETAS* 1. 47–62.
- Bognár B. (2006b): Életmű a tanyás mezővárosi társadalmasodás igézetében. Erdei Ferenc társadalomszerkezeti elemzéseinek sajátosságairól. *Társadalomkutatás*, 24(3): 432–448.
- Bognár B. (2008a): A paraszti perspektíva a két világháború között. Erdei Ferenc munkásságának tudásszociológiai összefüggései. *Valóság*, 9: 42–52.
- Bognár B. (2008b): Erdei Ferenc szociológiája a két világháború közötti tudományos és közéleti diskurzus tükrében. *Valóság*, 12: 78–88.
- Bognár B. (2009): A paraszti válság és a harmadik utas válaszok. Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 36(július): 142–160.
- Borbándi Gy. (1983): *A magyar népi mozgalom*. A harmadik nemzedék. New York: Püski.
- Elek P.–Gunda B.–Hirschler Z.–Kerényi Gy.–Kovács I. (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete*. Budapest: OMF MÉM.
- Erdei F. (1932): A makói tanyarendszer. *Népünk és Nyelvünk*, 4–6. füzet: 81–91; 7–10. füzet: 140–148, 11–12. füzet: 193–198.
- Erdei F. (1934): *A makói parasztság társadalomrajza*. Makó: Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó.
- Erdei F. (1935a): Területi csoportok egy mezőváros társadalmában. Adalékok Makó társadalomrajzához. *Népünk és Nyelvünk*, 7–12: 244–252.
- Erdei F. (1935b): Nemzedékproblémák egy mezőváros társadalmában. *Magyarságtudomány*, 1: 43–49.
- Erdei F. (1936): A mezővárosi társadalom. Makó társadalmi szerkezete. *Válasz*, 9: 371–378.
- Erdei F. (1937a): *Futóhomok. A Duna-Tisza köz földje és népe*. Budapest: Athenaeum.
- Erdei Ferenc (1937b): A nép. *Várospolitikai Szemle*, Makó(augusztus 22): 1–2.
- Erdei F. (1938): *Parasztok*. Budapest: Athenaeum.
- Erdei F. (1939): *Magyar város*. Budapest: Athenaeum.
- Erdei F. (1940): *Magyar falu*. Budapest: Athenaeum.

- Erdei F. (1941): *A magyar paraszttársadalom*. Budapest: Franklin Társulat.
- Erdei F. (1942): *Magyar tanyák*. Budapest: Athenaeum.
- Erdei F. (1943a): A paraszti társadalom. In Bartucz Lajos szerk.: *A magyar nép. (A művelődés könyvtára 9.)* Budapest: Singer és Wolfner, 114–135.
- Erdei F. (1943b): A magyar társadalom. In *Szárszó. Az 1943. évi Balatonszárszói Magyar Élet-Tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Budapest: Magyar Élet Kiadása, 12–36.
- Erdei F. (1974): Rádióbeszélgetés Huszár Tiborral – Lenin agrárpolitikájáról, Adyról és Bartókról – 1970. január 16. In Erdei F.: *Emberül élni. Egy életút mérföldkövei. Válogatás*. Budapest: Gondolat, 560–568.
- Erdei Ferenc (1976): A magyar társadalom a két háború között. I–II. *Valóság*, 4: 23–53, ill. 5: 36–58.
- Erdei F. (1978): A szabadág politikája. In Erdei F.: *Művekkel élő társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 16–19.
- Féja G. ([1937]1938): *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Budapest: Athenaeum Nyomda és Kiadó Rt.
- Gergely J.–Glatz F.–Pölöskei F. szerk. (1991): *Magyarországi pártprogramok 1919–1941*. Budapest: Kossuth.
- Huszár T. (2005): *Találkozások. Beszélgetések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról*. Budapest: Corvina.
- Illyés Gy. (1933a): Pusztulás. Úti jegyzetek. *Nyugat*, 17–18.
- Illyés Gy. (1933b): A magyarság pusztulása. *Nyugat*, 20.
- Illyés Gy. (1934): Magyarok megmentése. *Nyugat*, 8(április 16.): 411–424.
- Illyés Gy. (1936): *Puszták népe*. Budapest.
- Kovács I. (1937): *A néma forradalom*. Budapest: Cserépfalvi.
- Némédi D. (1978a): A “polgárosodás” a népi szociográfiában. *Szociológia*, 3: 415–434.
- Némédi D. (1978b): A szintézis keresése. Erdei Ferenc szociológiája a 40-es évek első felében. *Szociológia*, 4: 511–525.
- Némédi D. (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat.
- Németh L. (1992): *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok. I–II*. Budapest: Püski.
- Németh L. (1999): *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok. III–IV*. Budapest: Püski.
- Szabó D. (1991): *Az egész látóhatár I–II. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, iratok*. Budapest: Püski.
- Szabó D. (2003): *Egyenes úton I–II. Tanulmányok és jegyzetek*. Budapest: Püski.
- Szabó D. ([1936]1991): Toborzó. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 80–95.
- Szabó D. ([1934]1991): Karácsonyi levél. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 96–118.
- Szabó D. ([1935]1991): Magyarország helye Európában. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 149–166.
- Szabó D. ([1935]1991): A magyar középosztály megteremtése. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 167–182.
- Szabó D. ([1923]1991): A magyar paraszt. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 182–200.
- Szabó D. ([1936]1991): A magyar paraszt és a magyar kultúra. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 201–206.
- Szabó D. ([1916]2003): Az individualizmus csődje. In Szabó D.: *Az egész látóhatár. I*. Budapest: Püski, 156–166.
- Szabó D. ([1929]2003): Az út – előre. A belső válság megoldása felé. In Szabó D.: *Egyenes úton I*. Budapest: Püski, 362–377.

- Szabó D. ([1928]2003): Ha az alsóbb társadalmi rétegek tudatára ébrednek... In Szabó D.: *Egyenes úton I.* Budapest: Püski, 377–383.
- Szabó D. ([1923]2003): Új magyar ideológia felé. In Szabó D.: *Egyenes úton I.* Budapest: Püski, 417–480.
- Szabó D. ([1923]2003): Levél az ifjúsághoz. In Szabó D.: *Egyenes úton II.* Budapest: Püski, 487–505.
- Szabó D. ([1921]2003): A magyar ifjúság. In Szabó D.: *Egyenes úton II.* Budapest: Püski, 510–513.
- Szabó D. ([1937]2003): Virrasztó Koppány. In Szabó D.: *Egyenes úton II.* Budapest: Püski, 579–614.
- Szabó D. ([1936]2003): A mai magyar politikai horizont In Szabó D.: *Egyenes úton II.* Budapest: Püski, 752–782.
- Szabó D. ([1927]2003): Koppány. In Szabó D.: *Egyenes úton II.* Budapest: Püski, 839–847.
- Szabó Z. (1936): *A tardi helyzet.* Budapest: Cserépfalvi.
- Szabó Z. (1937): *Cifra nyomorúság: a Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe.* Budapest: Cserépfalvi.
- Tönnies, F. (2004): *Közösség és társadalom.* Budapest: Gondolat.
- Veres P. (1936): *Az Alföld parasztsága.* Budapest: Oravetz István Könyvkiadó Vállalata.
- Veres P. ([1936]1939a): Megjegyzések a második kiadáshoz. In Veres P.: *Az Alföld parasztsága.* Budapest: Magyar Élet Kiadása, 5–6.
- Veres P. (1939b): *Szocializmus, nacionalizmus.* Budapest: MEFHOSZ.
- Veres P. (1940): *Mit ér az ember, ha magyar? Levelek egy parasztfiúhoz.* Budapest: Magyar Élet Kiadása.
- Veres P. (1942): *Népiség és szocializmus.* Budapest: Magyar Élet Kiadása.